4У(07)
П38

1642/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М.П. ДРАГОМАНОВА

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313645

На правах рукопису

ПЛИСКО Катерина Миколаївна

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

13.00.02 - теорія та методика навчання
(української мови)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М.П. Драгоманова

Київ - 1997

Дисертація є рукописом

Робота виконана у секторі української мови Харківського державного університету імені Г.С.Сковороди

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
МЕЛЬНИЧАЙКО Володимир Ярославович

доктор філологічних наук, професор
П Л Ю Щ Марія Яківна

доктор філологічних наук, професор
КОЧЕРГАН Михайло Петрович

Провідна установа – Херсонський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "3" квітня 1997 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.33.05 в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252 030, м. Київ, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано 28.II 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Козачук Г.О.

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Державна національна програма "Освіта. Україна XXI ст." визначила стратегію розвитку освіти в Україні, її пріоритетні напрямки та шляхи створення системи безперервного навчання і виховання. Основними завданнями є відродження національної освіти, спрямування її на формування творчої особистості, забезпечення розвитку людини та становлення її фізичного і морального здоров"я.

Розбудова української національної школи має здійснюватися з урахуванням принципів державної освітньої політики, зокрема гуманізації й демократизації, а також найширшого впровадження в освітній процес державної мови. Ці принципи спрямовані на формування громадянина незалежної України, який вільно володіє державною мовою, тобто сучасною українською літературною мовою, її стилями й жанрами, і може успішно виконувати державотворчі функції. Гуманістичний аспект принципів передбачає ставлення до людини як до найвищої цінності, захист її прав на всебічний розвиток і прояв розумових здібностей, а також включає виховання людяності, доброти, чесності, дисциплінованості, справедливості.

Дисертація присвячена важливій проблемі української лінгводидактики. У ній здійснена з позиції системного підходу наукова розробка лінгводидактичних основ організації навчання української мови в середній загальноосвітній школі.

А к т у а л ь н і с т ь досліджуваної проблеми визначається розширенням функцій української мови як державної в суверенній Україні, необхідністю вдосконалення педагогічної організації процесу навчання мови відповідно до завдань розбудови української національної школи та недостатньою розробленістю проблеми в українській лінгводидактиці.

Нині посилилась увага до української мови та її вивчення насамперед тому, що вона, отримавши статус державної, розширює своє

функціонування в різних сферах суспільної діяльності.

Зміни, що відбуваються в житті нашого суспільства, зумовили позитивні перетворення у шкільній освіті: поліпшується ставлення молоді до вивчення української мови; обґрунтовуються нові концепції мовної і літературної освіти в Україні, які надають пріоритетного значення рідній мові в українській школі й передбачають створення комунікативно спрямованого курсу рідної мови [1]; поступово вдосконалюються нові програми й підручники з української мови для середньої загальноосвітньої школи, набувають комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості на розвиток усного і писемного мовлення учнів.

Навчання української мови в наших школах має відповідати сучасним вимогам. Слід позбутися зайвого теоретизування мовного матеріалу, вербального заучування і домагатися свідомого засвоєння школярами теоретичних положень, мовних визначень і правил, вивчення яких є не самоціллю, а підґрунтям для формування мовних і мовленнєвих практичних умінь і навичок. Ідеї українознавства і педагогіки співробітництва мають пронизувати весь процес навчання української мови. Потребує вдосконалення й організація навчання української мови. Вона повинна здійснюватися на науковій основі, тобто з урахуванням загальнодидактичних і лінгводидактичних принципів, які регулюють цілісний процес навчання, зокрема й діяльнісний компонент, визначаючи методи, засоби і форми навчання, спрямовуючи їх на досягнення результативності навчання.

I. Біляєв О.М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна школа.- 1994. -№ 9.- С. 71-73; Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. -1994. -№ 7. - С.28-33; Біляєв О.М., Скуратівський Л.В.,Симоненкова Л.М., Шелехова Г.Т. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово.-1996.-№1. -С.16-21; Волошина П., Пасічник Є., Скрипниченко Н., Хропко П. Концепція літературної освіти // Дивослово. -1994.-№1. -С. 26-33.

У методичній літературі з української мови є вже окремі набутки, що мають суттєве значення для організації навчання мови, наприклад, праці О.М.Біляєва, В.Я. Мельничайка, М.І.Пентилюк, Л.П. Рожило, Л.М. Симоненкової, Л.В.Скуратівського та ін. Так, О.М.Біляєв розробив лінгводидактичні основи уроку української мови, запропонувавши нову концепцію цієї форми навчання в умовах близькоспорідненого білінгвізму (Див. автореферат дис. ... д-ра пед. наук. -К., 1985). Висвітлюються питання, що стосуються розвитку мовлення, творчих здібностей учнів, методів навчання, вивчення стилістики української мови тощо. Принципи навчання мови ще не були предметом спеціального дослідження, методи навчання не розроблялися з позиції системного підходу в українській лінгводидактиці.

Враховуючи сказане, ми й обрали о б " є к т о м дослідження процес навчання української мови, а п р е д м е т о м - принципи, методи і форми (урок) навчання мови як лінгводидактичні основи функціональної організації цього процесу.

М е т а дослідження - розробити й описати з позиції системного підходу лінгводидактичні основи організації навчання мови з урахуванням надбань лінгвістики, педагогіки, психології та інших наук, а також передового педагогічного досвіду.

Навчання рідної мови має здійснюватися в певній системі на основі комунікативно-діяльнісного і функціонально-стилістичного підходу та з урахуванням комунікативно-прагматичної мети для підготовки освіченої, вихованої і розвиненої особистості, яка добре володіє лінгвістичними знаннями, комунікативними вміннями і навичками , виражальними засобами мови та її нормами, необхідними для вільного користування українською літературною мовою.

Г і п о т е з а дослідження: розробка принципів, методів і форм (уроку) навчання мови з позиції системного і функціонального підходів сприятиме ефективній організації навчально-виховного

процесу та формуванню теоретичних засад української лінгводидактики, якщо буде:

- розглянуто процес навчання мови як систему, яка включає цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний компоненти, що регулюються загальнодидактичними і лінгводидактичними принципами;

- обґрунтовано зумовленість організації навчання української мови загальнодидактичними принципами;

- встановлено й сформульовано на базі закономірностей навчання мови лінгводидактичні принципи, систематизовано їх і конкретизовано у вимогах до організації процесу навчання мови;

- здійснено проблемний підхід до систематизації й функціонально-технологічної характеристики методів і прийомів навчання мови з метою орієнтації їх на забезпечення діяльнісно- проблемного типу навчання;

- розкрито особливості типології, структури, планування, підготовки, побудови, аналізу сучасного уроку української мови та виявлено основні тенденції його розвитку;

- сформульовано настанови й рекомендації до організації кожного компонента навчання мови на базі досліджуваних категорій лінгводидактики;

- теоретично обґрунтовано й експериментально підтверджено ефективну організацію навчання на уроках української мови з повноцінним дотриманням запропонованих настанов і рекомендацій.

Для досягнення поставленої мети і відповідно до визначеної гіпотези потрібно було розв"язати такі з а в д а н н я :

І. Розкрити сутність і значення системного підходу до організації процесу навчання мови, створити модель системи навчання мови, показати в ній функціонування й ієрархічні зв"язки принципів, методів та форм (уроків) навчання, що включаються в лінгводидактичні основи педагогічної організації.

2. Обґрунтувати зумовленість організації процесу навчання мови загальнодидактичними принципами.

3. Встановити лінгводидактичні принципи на базі закономірностей навчання мови, систематизувати їх аналогічно до загальнодидактичних принципів, конкретизувати їхні вимоги до організації кожного компонента процесу навчання мови і реалізувати.

4. Розкрити сутність і класифікацію методів навчання мови, систематизувати їх на основі проблемного підходу, з урахуванням мети і змісту навчання мови, досягнень педагогіки, психології, лінгвістики та педагогічного досвіду; подати функціонально-технологічну характеристику методів і прийомів навчання мови і показати застосування.

5. Розробити типологію та структуру уроків мови з позиції системного підходу; розкрити особливості планування, підготовки, побудови й аналізу сучасного уроку української мови та виявити основні тенденції його розвитку, а також запропонувати схеми плану-конспекту й аналізу уроків мови.

6. Сформулювати настанови й рекомендації до організації процесу навчання мови на основі досліджуваних категорій лінгводидактики.

7. Теоретично обґрунтувати й експериментально підтвердити розроблену дисертантом і подану в опублікованій праці (4) ефективну організацію навчання в системі уроків української мови, зокрема й з семінарською формою навчання.

З метою розв"язання поставлених завдань використовувалися такі м е т о д и д о с л і д ж е н н я :

– <u>теоретичні</u>: вивчення документів і праць з актуальних проблем освіти та національного виховання; вивчення й аналіз психолого-педагогічної та лінгводидактичної літератури з розглядуваної проблеми українських та зарубіжних авторів; теоретичне осмислення педагогічного досвіду;

– емпіричні : педагогічний експеримент (констатуючий, навчаючий, контрольний); ознайомлення з поурочними планами вчителів та студентів; спостереження й аналіз їхніх уроків; аналіз учнівських робіт; бесіди з учителями та учнями шкіл (класні, групові, індивідуальні); аналіз шкільної документації (класні журнали, щоденники); анкетування школярів і вчителів; узагальнення передового педагогічного досвіду; моделювання систем загальнодидактичних і лінгводидактичних категорій.

Дослідження проводилося протягом тривалого періоду.

Перший етап (1970 – 1977 рр.) – вивчення й аналіз наукової літератури з педагогіки, психології, лінгвістики, методики викладання мови; підготовка підручника з української мови для 7–8 класів на республіканський конкурс і перевірка його ефективності у школах Ворошиловградської області (відзначений заохочувальною премією); написання у співавторстві пробних, експериментальних і стабільних підручників з української мови для 4–8 класів; розробка й перевірка встановлених у цей період принципів і методів навчання української мови, що знайшло відображення в журнальних статтях і стабільних підручниках, у доповідях на конференціях.

Другий етап (1978 – 1986 рр.)– завершення перевірки результативності розроблених на матеріалі синтаксису принципів і методів навчання української мови у школах Ворошиловградської області і як наслідок – вихід у світ монографії "Викладання синтаксису української мови" (1978 р.); впровадження системи принципів і методів навчання у методичних посібниках і стабільних підручниках з української мови, яких було понад двадцять видань (у співавторстві).

Третій етап (1987 – 1995 рр.) – розробка спеціальних випусків методичних рекомендацій для вчителів-словесників і студентів-філологів з питань організації навчання мови й перевірка ефектив-

ності цих рекомендацій у школах м. Харкова та області; проведення педагогічного експерименту з метою перевірки продуктивності запропонованих дисертантом нетрадиційних уроків, а також уроків із застосуванням системи орієнтирів. На основі перевірених матеріалів підготовлені й видані навчальні посібники: перший – з реалізацією принципів і методів навчання мови (4), другий – з розробкою системи орієнтирів до всього курсу синтаксису української мови (3), третій – акумулював у собі ідеї та задуми автора з досліджуваної проблеми (1). В останньому з позиції системного підходу розроблені лінгводидактичні основи організації навчання української мови – принципи, методи і форми навчання. На базі найновішої наукової літератури та педагогічного досвіду підготовлені й опубліковані методичні рекомендації щодо організації сучасного уроку української мови, його спостереження й аналізу, які двічі видавалися за проханням учителів і директорів шкіл. Вони постійно впроваджуються у практику школи на курсах підвищення кваліфікації вчителів при Харківському обласному інституті удосконалення вчителів (ХОІУВ), на обласних і районних конференціях та безпосередньо у школах, на методичних об"єднаннях. Ці методичні рекомендації відзначені премією педагогічного товариства.

Наукова новизна дослідження

У методиці навчання української мови як науці вперше розроблені лінгводидактичні основи функціональної організації навчання мови з позиції системного підходу:

– встановлені й обґрунтовані на базі закономірностей навчання мови лінгводидактичні принципи як основні положення функціональної організації навчання мови, що в тісному зв"язку із загальнодидактичними принципами регулюють процес навчання мови в цілісності, зумовлюючи зокрема оптимальний вибір і поєднання методів, засобів і форм навчання;

– визначені й систематизовані на основі проблемного підходу методи і прийоми навчання української мови, а також схарактеризовані у функціональному аспекті, з орієнтацією на діяльнісно-проблемний тип навчання; подані моделі методів навчання та їх системи;

– розкриті з позиції системного і проблемного підходів особливості сучасного уроку української мови та виявлені основні тенденції його розвитку;

– сформульовані настанови й рекомендації до організації процесу навчання української мови на базі загальнодидактичних та лінгводидактичних категорій.

М е т о д о л о г і ч н о ю о с н о в о ю дисертаційної праці є положення філософської науки про діалектичне пізнання світу, єдність мови і мислення, форми і змісту; положення про мову як засіб спілкування, пізнання й відображення дійсності в людській свідомості; положення про системний підхід як методологічний засіб наукового пізнання, який реалізує на практиці принцип цілісного розгляду явищ у складному взаємозв"язку їх розвитку і передбачає врахування суперечливих поглядів на вивчення мови, зокрема у працях психологів і педагогів про мову, мовлення і мовленнєву діяльність; опора на найважливіші документи про державну національну освіту та національне виховання.

Т е о р е т и ч н у о с н о в у дослідження становлять положення вітчизняної та зарубіжної педагогіки і психології про оптимізацію та інтенсифікацію навчально-виховного процесу (Ю.К.Бабанський, В.М.Блинов), теоретичні основи методів навчання, сучасного уроку (А.М.Алексюк, В.О.Онищук), проблемне навчання (М.І.Махмутов, В.Оконь); вчення про мотиваційну основу мовленнєвої діяльності, психологію засвоєння граматичних знань (Г.С.Костюк, І.О.Синиця, Л.П.Проколієнко); лінгводидактичні праці з проблем інтенсифікації навчання мови та сучасного уроку мови (О.М.Біляєв),

створення і впровадження нової методичної системи навчання мови (лабораторія методики мов інституту педагогіки АПН України), а також з проблем розвитку мовлення (М.С.Вашуленко, В.Я.Мельничайко, М.Г.Стельмахович), з проблем вивчення стилістики в школі (М.І.Пентилюк), словотворення (М.Я.Плющ, З.С.Сікорська).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що здійснено наукову розробку лінгводидактичних принципів у функціональному аспекті, систематизовано й конкретизовано у вимогах до кожного компонента процесу навчання мови, створено систему цих принципів і подано в моделі; застосування їх дасть змогу поліпшити матеріальні засоби організації навчання мови (програми, посібники, підручники) і реальний процес навчання, бо принципи регулюють оптимальний вибір і поєднання методів, засобів і форм навчання; лінгводидактичні принципи досліджуються вперше в українській методиці як науці. Методи і прийоми навчання мови розглядаються в нетрадиційному плані. Вони систематизовані й класифіковані з урахуванням принципів проблемності та бінарності й схарактеризовані у фукціонально-технологічному аспекті з метою активізації навчання і посилення розвивальної функції навчально-виховного процесу. Враховуючи, що лінгводидактичні основи уроку української мови розроблені в українській лінгводидактиці, дисертант намагався розкрити особливості структури, типології, планування, підготовки, побудови й аналізу сучасного уроку мови та виявити основні тенденції його розвитку.

Принципи, методи і форми як лінгводидактичні основи організації процесу навчання мови розглядалися в дисертації в ієрархічних зв"язках: принципи зумовлюють методи і форми навчання, методи залежать від мети і змісту навчання, урок як організаційна форма навчання включає зміст і методи навчання.

Основні положення, висновки, що випливають із дослідження лінгводидактичних категорій, можуть бути творчо використані як у про-

цесі підготовки проектів навчання і різних допоміжних матеріалів, так і безпосередньо в реальному процесі навчання української мови. Крім того, вони за певних умов слугуватимуть основою чи опорою для подальшої розробки цих категорій – принципів, методів і форм навчання.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дисертаційного дослідження визначається тим, що принципи, методи і форми навчання мови мають прямий вихід у шкільну практику, результативність якої зумовлюється повноцінною реалізацією названих лінгводидактичних категорій та дотриманням запропонованих настанов і рекомендацій.

Опубліковані методичні посібники дисертанта з показом реалізації досліджуваних принципів, методів і форм навчання мови та застосування системи орієнтирів використовуються авторами навчальних посібників з методики навчання української мови, викладачами вищих навчальних закладів у лекціях та на практичних заняттях, у лабораторних роботах з методики мови, розробці спецкурсів і спецсемінарів, а також учителями-словесниками під час підготовки і проведення уроків української мови, спостереження й аналізу їх.

О б г р у н т о в а н і с т ь та в і р о г і д н і с т ь наукових результатів і висновків забезпечується відповідністю їх меті і завданням дослідження, основним положенням сучасних наук (педагогіки, психології, лінгвістики, лінгводидактики та ін.) з досліджуваної проблеми, науковим узагальненням передового педагогічного досвіду і власного досвіду роботи вчителем української мови в середній школі, викладачем педагогічного інституту (тепер університету) та обласного інституту вдосконалення вчителів (читання лекцій, проведення практичних занять, керівництво педпрактикою студентів і вчителів, курсовими й дипломними роботами), експериментальною перевіркою результатів дослідження у школах і вузах.

На з а х и с т виносяться такі положення:

I. Навчання мови є ефективним за умови організації його на лінгводидактичній основі, тобто з повноцінним застосуванням принципів, методів і форм навчання, розроблених з позиції системного і функціонального підходів й науково обґрунтованих.

2. Процес навчання мови становить систему, яка включає цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний компоненти, що регулюються загальнодидактичними і лінгводидактичними принципами, бо лише ці принципи охоплюють процес навчання в цілісності.

3. Організація навчання мови насамперед зумовлюється загальнодидактичними принципами як основними положеннями функціонально-технологічної організації навчання, що слугують теоретичною базою для лінгводидактичних принципів і технології навчання мови.

4. Лінгводидактичні принципи, спираючись на закономірності навчання мови та загальнодидактичні принципи, виступають основними положеннями функціональної організації навчання мови і, виконуючи базисні функції, висувають відповідні вимоги до організації кожного компонента навчання мови. Ці принципи становлять систему, в якій провідними є принципи цільового компонента, що вимагають пізнавально-практичної, комунікативно-діяльнісної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови й інтегруються у систему з принципами інших компонентів, ставлячи вимоги до організації змісту, методів, засобів і форм навчання. Реалізація цих вимог сприяє продуктивній організації процесу навчання мови.

5. Методи навчання мови, систематизовані на основі концепції активізації навчання і принципів проблемності та бінарності й подані в новій номенклатурі, мають забезпечити діяльнісно-проблемний тип навчання та досягнення результативності навчання.

6. Ефективна організація навчання мови зумовлена врахуванням особливостей типології, структури, планування, підготовки, побудови та

аналізу сучасного уроку української мови, а також основних тенденцій його розвитку.

7. Суттєвими чинниками продуктивної організації навчання мови є настанови й рекомендації, визначені на базі розроблених загальнодидактичних і лінгводидактичних категорій.

8. Ефективність досліджуваних лінгводидактичних основ організації навчання мови теоретично обґрунтована і підтверджена експериментально в дисертації та в опублікованих працях, що повторно видавалися в зв"язку з попитом на них.

А п р о б а ц і я і в п р о в а д ж е н н я результатів дослідження.

Основні положення і результати дослідження висвітлювалися і впроваджувалися у практику навчання мови у школах і вузах України:

– у підготовці пробних, експериментальних і стабільних підручників з української мови та методичних посібників і вказівок до них;

– у публікаціях дисертанта (монографіях, методичних посібниках для студентів, журнальних статтях, тезах наукових конференцій);

– у доповідях і виступах на республіканських, регіональних, обласних, районних, а також університетських конференціях викладачів і студентів, учителів-філологів (Луганськ, Київ, Харків, Вінниця, Чернівці, Полтава, Житомир та ін.) ;

– у лекціях і на семінарських заняттях з методики навчання української мови, а також у дипломних, курсових роботах, рефератах студентів Харківського, Ворошиловградського педвузів, на курсах підвищення кваліфікації вчителів у цих вузах;

– у процесі вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду в школах Луганської, Харківської областей;

– у науково-дослідній роботі студентів-філологів Харківського та Ворошиловградського педвузів, у спецкурсах на теми "Теоретичні основи організації навчання мови", " Принципи навчання і їх реалізація

у шкільному курсі української мови" (м. Ворошиловград), а також в авторських 40-годинних спецкурсах "Лінгводидактичні основи організації навчання української мови" (регіональний педагогічний центр, м. Лозова, 1996 р.), "Принципи, методи і форми навчання української мови" (РПЦ, м. Куп"янськ, 1995 р.) та 20-годинних спецкурсах і спецсемінарах для студентів-філологів Харківського педагогічного університету на теми " Організація сучасного уроку української мови, його спостереження й аналізу", "Принципи і методи навчання української мови у шкільному курсі", " Методи і прийоми навчання української мови у загальноосвітній школі" (1995, 1996 рр.) та ін.

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається зі вступу, п"яти розділів, висновків, списку основної використаної літератури.

У Вступі обґрунтовується актуальність проблеми, формулюються мета і завдання дослідження, визначаються об"єкт, предмет, гіпотеза та методи дослідження, розкривається наукова новизна дисертаційної роботи, її теоретичне і практичне значення, подаються винесені на захист теоретичні положення, повідомляються основні етапи дослідження та впровадження його результатів у практику. Тут же розкривається сутність системного підходу як важливого методологічного засобу наукового пізнання і можливість його застосування до складних педагогічних явищ, зокрема навчання мови, яке розглядається у дисертації як система і подається модель цієї системи. На основі моделі з"ясовано склад, структуру і функціонування системи навчання мови. Особлива увага приділена ієрархічним зв"язкам між принципами, методами і формами (уроком) навчання, підкреслена важлива роль принципів в управлінні процесом навчання мови.

У першому розділі " Зумовленість організації навчання мови загальнодидактичними принципами" спочатку розкривається зумовленість,

а потім вказується на те, що наукове обґрунтування загальнодидактичних принципів має місце у працях Я.А.Коменського, Г.Песталоцці, А.Дістервега, К.Д. Ушинського. Ці принципи розробляли і розробляють сучасні українські дидакти (В.О.Онищук, І.П.Підласий), а також російські (Ю.К.Бабанський, М.О.Данилов, М.М. Скаткін), болгарські (М.А. Андреєв) та інші. Визначають вони їх по-різному:то як способи дій, то як рекомендації, то як вказівку на вимогу до організації навчання.

Найбільш обґрунтованим і прийнятним для нашого дослідження є визначення болгарського дидакта, в якому підкреслюється, що дидактичні принципи: І) основні, вихідні положення функціонально-технологічної організації навчання; 2) опора теорії і практики навчання; 3) фундаментальна частина теорії функціональної організації навчання; 4) ієрархічно виконують базисні функції.[1]

Систематизація принципів на основі діяльнісного підходу подана в моделі І.

Модель І

Основні компоненти навчання мови	Загальнодидактичні принципи
Цільовий	Спрямованість навчання на розв"язання у взаємозв"язку завдань освіти, виховання і розвитку учнів
Змістовий	Науковість, послідовність і систематичність, зв"язок теорії з практикою, доступність, проблемність, наступність і перспективність, наочність
Діяльнісний	Мотивація навчання, поєднання різних методів і засобів навчання залежно від мети і змісту навчання; поєднання різних форм навчання залежно від мети, змісту і методів навчання; свідомість, активність
Результативний	Міцність, осмисленість і дійовість результатів освіти, виховання і розвитку особистості

І. Андреев М. Дидактика. – София: Народная просвета.– 1981. -С.135.

Слід зауважити, що для дослідження обрані принципи, які мають пряме відношення до організації навчання; співвідносяться вони з компонентами навчання так, що кожен попередній принцип стосується всіх наступних компонентів, бо останні ієрархічно пов"язані між собою.

У дисертації обґрунтована зумовленість організації процесу навчання мови загальнодидактичними принципами з урахуванням їх базисних функцій.

Так, організація цільового компонента навчання мови зумовлена дидактичним принципом, що вимагає комплексного планування освітніх, виховних і розвивальних цілей і завдань навчання мови відповідно до соціального замовлення суспільства та специфіки змісту української мови як навчального предмета. Виходячи з цього, сформульовані рекомендації щодо планування зазначених цілей в єдності, з урахуванням залежності виховних цілей від освітніх, а розвивальних - від освітніх і виховних.

Дидактичні принципи, що регулюють змістовий компонент навчання мови, випливають із закономірностей ефективного навчання. Вони вимагають для забезпечення мовної і мовленнєвої підготовки, а також належного виховання і розвитку особистості, щоб зміст навчання був науковим, доступним, систематичним, послідовним, тісно пов"язаним із життям, вихованням. Тому, визначаючи, відбираючи і структуруючи навчальний матеріал, слід керуватися принципами цього компонента, конкретизованими у вимогах до змісту, а саме: 1) відбір наукових (теоретичних) відомостей про мову і мовлення, що мають важливе значення для практики; 2) відбір дидактичного матеріалу, що забезпечує виховну спрямованість навчання мови; 3) структурування теоретичних відомостей про мову блоками, в системі, логічній послідовності; 4) виклад мовної інформації в доступній формі, з урахуванням складності навчального матеріалу, мовної підготовки учнів та наявних засобів наочності.

Навчання мови має забезпечити не тільки міцні мовні і мовленнєві знання, уміння й навички, а й формування наукового світогляду школярів та їх національне виховання.

Згідно з концепцією національного виховання провідною метою виховання залишається ідеал всебічно розвиненої особистості, що йде з глибини віків. Всебічний розвиток передбачає органічну єдність інтелектуальних, моральних, трудових, естетичних, фізичних якостей особистості[1]. У дисертації розкриваються шляхи й можливості національного виховання дітей під час вивчення української мови з дотриманням єдності виховної мети з освітньою та розвивальною.

Правильно визначити, спланувати і реалізувати розвивальні завдання допоможуть освітні завдання, які зумовлюються змістом мовного матеріалу та спеціальними прийомами навчання. Так, теми підвищеної складності дають можливість розвивати розумові здібності учнів застосуванням логічних операцій аналізу, порівняння, узагальнення і т.д.; теми середньої складності - їхній інтелект створенням проблемних ситуацій, розв"язанням проблемних завдань; теми, що не викликають труднощів,- повну самостійність мислення дітей запровадженням різних видів самостійних робіт. У дисертації подаються відомості про створення системи цілей навчання американським психологом Б.Блумом та іншими вченими.

Загальнодидактичні принципи, що визначають діяльнісний (операційний) компонент навчання мови, тобто викладання й учіння, передбачають вибір і поєднання таких методів, засобів і форм навчання, які б забезпечили свідоме, активне, самостійне засвоєння мови, розвиток мовлення і мислення. Тому організація цього компонента значною мірою зумовлюється реалізацією принципів учіння: свідомості, мотивації, активності й самостійності школярів.

I. Концепція національного виховання // Освіта, 26.X. 1994.

Оскільки методи навчання виступають формою для змісту навчання, а урок є формою для цього змісту і методів, оптимальний вибір та поєднання методів, засобів і форм навчання необхідно здійснювати з опорою на всебічний аналіз змісту навчального матеріалу (понятійний, логічний, психологічний, дидактичний та ін.). У дисертації такий аналіз зроблений на матеріалі конкретної теми. Єдність зазначених категорій проявляється і в реальному процесі навчання мови.

Результативний компонент навчання мови зумовлюється дидактичними принципами, що вимагають не лише міцного, осмисленого засвоєння мови та способів дій, а й оволодіння дійовими знаннями і вмінням застосовувати їх на практиці. Разом з тим вони передбачають забезпечення результативності виховання й розвитку особистості засобами мови. Цього можна досягти, якщо здійснювати реалізацію принципів усіх компонентів навчання мови в єдності. Міцності, осмисленості, дійовості знань, умінь і навичок сприятиме вміло організоване повторення, узагальнення й систематизація навчального матеріалу з української мови.

Загальнодидактичні принципи, співвіднесені з основними компонентами навчання мови, становлять систему, в якій системоутворюючим виступає принцип цільового компонента, що об"єднує всі принципи. На завершення подана модель системи цих принципів і їх спрямованості.

У другому розділі "Лінгводидактичні принципи організації навчання мови" встановлюються і систематизуються лінгводидактичні принципи, а також конкретизуються у вимогах до організації процесу навчання мови і реалізуються на мовному матеріалі.

Лінгводидактичні принципи – це основні положення функціональної організації навчання мови. Вони встановлюються відповідно до закономірностей навчання мови, виявлених на базі відомих педагогічних, дидактичних, лінгвістичних закономірностей з урахуванням психологічних особливостей навчання мови. Принципи лінгводидактики ма-

ють у своїй основі загальнодидактичні принципи, традицію спиратися на які започаткував К.Д.Ушинський. Її сприйняли українські та російські методисти, автори підручників і методичних посібників.

У дисертації подаються відомості про недостатню розробленість принципів навчання мови в українській методичній науці. Так, Є.М. Дмитровський зробив спробу класифікувати принципи навчання мови без виділення єдиної ознаки для поділу їх на групи. Тому серед основних (спеціальних - взаємозв"язок між розділами шкільного курсу української мови та ін.) він називає й загальнодидактичні (науковість, послідовність і т.д.) (1965 р., с.14). У найновішому посібнику з методики української мови (1989 р., с.45-53) розкриваються методичні принципи, визначені й схарактеризовані російськими вченими-методистами Л.П.Федоренко та О.В.Дудниковим. В українській лінгводидактиці вони не були ще предметом спеціального дослідження, окрім нашої праці (2), в якій принципи навчання мови розглядалися в іншому аспекті й частково використані в дисертації.

Подана нижче модель показує, яким закономірностям навчання мови відповідає система лінгводидактичних принципів, створена з урахуванням науково-лінгвістичної специфіки мови як навчального предмета та взаємовпливу, взаємозалежності і взаємозумовленості навчання мови, розвитку мислення і мовлення.

Лінгводидактичні принципи висувають певні вимоги до кожного компонента навчання мови.

І. Лінгводидактичні принципи цільового компонента навчання мови визначені на базі закономірності цього ж компонента навчання мови та врахування науково-лінгвістичної специфіки шкільного курсу української мови. Оскільки освітньою специфікою цього курсу є пізнавальні й практичні цілі, а соціальним значенням - функції мови в житті суспільства, лінгводидактичні принципи цільового компонента навчання мови визначені саме так (див. модель 2).

Модель системи лінгводидактичних закономірностей і принципів

Модель 2

Компоненти навч.	Закономірності навчання мови	Принципи навчання мови
Цільовий	Зумовленість мети навчання мови соціальною значущістю, освітньою специфікою її як навчального предмета	1. Пізнавально-практична спрямованість навчання мови. 2. Комунікативна і функціонально-стилістична спрямованість навчання мови.
Змістовий	Зумовленість змісту навчання мови науково-лінгвістичною специфікою мови як навчального предмета і метою навчання	1. Вивчення мови у структурній цілісності, з обов"язковим пізнанням її рівнів. 2. Вивчення мовних явищ в єдності форми і змісту (структури), семантики і функціонування. 3. Вивчення мови у міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв"язках.
Діяльнісний	Зумовленість процесу (методів, засобів і форм) навчання мови єдністю викладання й учіння, метою навчання і змістом	1. Активізація взаємовпливу навчання мови і розвитку мислення та мовлення. 2. Використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки, – теорії мови для розвитку мовлення.
Результативний	Зумовленість результативності навчання мови єдністю мети, змісту, методів і форм навчання	Оптимальна реалізація принципів усіх компонентів навчання для досягнення мети

1. Принцип пізнавально-практичної спрямованості навчання мови висуває такі основні вимоги до мети навчання: формування у школярів лінгвістичного світогляду; озброєння учнів знаннями про мову і мовлення; формування в дітей естетичного чуття мови засобами мови; розвиток у школярів розумових здібностей; забезпечення оволодіння учнями нормами літературної мови, зокрема орфоепічними, орфографічними і пунктуаційними; розвиток у дітей уміння викладати свої думки зв"язно. Ці вимоги передбачені новою програмою з української мови для школи і реалізуються у реальному процесі.

2. Принцип комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови ставить такі вимоги до мети навчання: формування в учнів комунікативних, а також стилістичних умінь і навичок, вироблення в них умінь і навичок спостерігати за функціонуванням мовних одиниць у різних стилях літературної мови. Школярі добре засвоюють теорію мови і свідомо застосовують на практиці, якщо знають, яку роль виконують ті чи інші засоби у мовному спілкуванні та як використовуються. Тому граматика у шкільному курсі української мови все більше набуває рис функціональної. Це сприяє розвитку мовлення дітей, якщо вміло добирати й створювати тексти різних стилів залежно від мети, ситуації та адресата висловлювання.

Важливо, що діючі шкільні програми і підручники з української мови приділяють увагу питанням розвитку зв"язного мовлення учнів. Вони пропонують різні види робіт, виконуючи які, діти засвоюють структурні, змістові та інші особливості зв"язного мовлення і, разом з тим, розвивають комунікативні вміння й навички.

Для формування цих умінь і навичок доцільно використовувати різні прийоми підготовчої роботи, наприклад, у вивченні синтаксису: запровадження актуального членування речення; побудова речень відповідно до певного комунікативного завдання; створення тексту з певним комунікативним завданням.

Спостереження засвідчують, що не всі вчителі глибоко усвідомлюють необхідність вивчення мовних явищ у функціонально-стилістичному аспекті, тому недостатню увагу приділяють формуванню стилістичних умінь і навичок. Це виявляється у захопленні граматичним аналізом.

Стилістичні вміння й навички потрібно формувати систематично, комплексно, тобто поєднуючи з граматичними та іншими вміннями й навичками. Особливе місце у шкільному курсі української мови має бути відведене роботі над синонімікою мовних категорій. Адже синонімікаце ядро стилістики. Вживання синонімів тісно зв"язане з поділом мови на стилі. Для формування стилістичних умінь і навичок слід запроваджувати спеціальні вправи на: аналіз, видозміну, конструювання і редагування текстів різних стилів; добір граматичних синонімів, пояснення умов їх уживання; знаходження в тексті стилістичних помилок та їх виправлення; переробка текстів, бідних у лексичному та синтаксичному відношенні; порівняння зразкових текстів і текстів, створених дітьми, та ін. У процесі виконання таких завдань необхідно дбати про розвиток в учнів естетичного ставлення до мови і мовлення, відчуття норми, виразності, доречності вживання. З цією метою доцільно добирати естетично довершені тексти з відповідним виховним потенціалом, які б показували красу і багатство української мови, розвивали чуття слова, викликали бажання поліпшувати культуру мовлення.

Українська мова має велике словникове багатство, стрункусинтаксичну будову, стилістичну гнучкість, колосальні можливості виражальних засобів, емоційну забарвленість. Вона милозвучна, мелодійна, соковита, барвиста, багата на синоніміку. Уся ця краса і велич української мови віддзеркалена в українському фольклорі, у кращих творах художньої літератури, науки і мистецтва, тому їх ширше потрібно використовувати у вивченні української мови.

Реалізуючи лінгводидактичні принципи цільового компонента навчан-

ня мови, слід враховувати вимогу загальнодидактичного принципу цього ж компонента навчання.

П. Лінгводидактичні принципи змістового компонента навчання мови регулюють відбір і структурування змісту навчального матеріалу з мови залежно від мети навчання та науково-лінгвістичної специфіки мови як навчального предмета.

І. Принцип вивчення мови у структурній цілісності, з обов"язковим пізнанням її рівнів вимагає врахування того, що мова становить структурну єдність, елементи якої (звуки, морфеми, слова, словосполучення, речення) тісно пов"язані між собою. Вивчаючи ці елементи, слід зберігати цілісну структуру мови. Це означає, що звуки як одиниці нижчого рівня мови потрібно вивчати не ізольовано від інших одиниць, а в словах, словосполученнях, реченнях, куди вони входять, тобто в одиницях вищого рівня; лексичні елементи (слова), частини мови - на синтаксичному рівні (у словосполученнях і реченнях), а речення - в тексті.

Ідея вивчення мови в структурній цілісності була висунута вченими минулого - Ф.І.Буслаєвим, І.І.Срезневським, К.Д.Ушинським.

Оскільки усі розділи науки про мову (фонетика, лексикологія, граматика) мають свою внутрішню систему - систему одиниць і закономірностей, які характеризуються специфічними особливостями, глибоке пізнання їх допоможе скласти повне уявлення про ту чи іншу мовну категорію і сформувати системні, дійові знання учнів про мову.

2. Принцип вивчення мовних явищ в єдності форми і змісту (структури, семантики і функціонування) вимагає дотримання цієї єдності в процесі їх студіювання. Вивчаючи мову, школярі засвоюють лексичні і граматичні значення. Лексичні значення співвідносяться з предметами і явищами навколишньої дійсності. З цими значеннями діти знайомляться ще в дошкільному віці. У школі вони збагачують свій лексичний запас на уроках усіх навчальних предметів. Граматичні зна-

чення теж співвідносяться з позамовними фактами, але не з предметами і явищами довкілля, а з логічними відношеннями, які існують між цими предметами і явищами й позначаються категоріями логіки.

Важливо у вивченні граматики співвідносити граматичне значення слова з його формою. Наприклад, зміна форми слова писати - написати пов"язана із зміною характеру дії (недоконаний і доконаний вид дієслова). Синтаксичні одиниці та їх складові частини мають форму і зміст: з формального боку вони характеризуються структурно-граматичними ознаками, а з боку змісту - логіко-семантичними. Тому в нашій праці синтаксичні категорії розглядаються в цих аспектах, тобто з дотриманням єдності структури, семантики і функціонування їх у мовленні.

3. Принцип вивчення мови у міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв"язках передбачає врахування того, що мова є в лінгвістичному плані багаторівневою системою, в якій виділяються такі рівні: фонетичний, лексикологічний, граматичний (морфологічний і синтаксичний). Ці рівні включають набір певних одиниць - фонетичних, лексикологічних, граматичних. Вони тісно зв"язані між собою і складають структуру. У навчанні мови необхідно встановлювати міжрівневі і внутрішньорівневі зв'язки, тобто зв"язки між фонетикою, лексикологією і граматикою, а також між одиницями цих рівнів чи між їх розділами. Врахування цих зв"язків у процесі вивчення української мови дасть можливість усвідомити мову як систему систем, а також осмислити внутрішні закономірності кожного рівня мови.

Отже, розуміння міжрівневих зв"язків є запорукою свідомого засвоєння мови. Прикладом внутрішньорівневих зв"язків є зв"язок морфології й синтаксису, реалізація якого показана в нашій праці (2). Цей зв"язок зумовив впровадження в практику ідеї вивчення морфології на синтаксичній основі, що сприяє усвідомленню значень багатьох форм слів. Так, слово найкраще може бути і прикметником і прислівником

залежно від його синтаксичного вживання: найкраще запитання, найкраще співати. Усі частини мови дають багатий матеріал для вивчення їх на синтаксичній основі. Тому, вивчаючи їх, потрібно зосереджувати увагу на сполучуваності слів та їхніх форм у словосполученні і реченні, а також на функціях відносних займенників, займенникових прислівників, сполучників, які використовуються для формування речень і тексту. Разом з тим, морфологічний фактор має велике значення у вивченні синтаксису. Адже у словосполученні й реченні функціонують морфологічні категорії, від яких часто залежить класифікація цих одиниць. Словосполучення, наприклад, класифікуються залежно від того, яка частина мови виступає головним словом, а тому виділяються іменні, дієслівні та інші типи словосполучень (смачне яблуко, прочитати книгу).

Для пізнання структури, семантики і функціонування мовних категорій важливе значення мають міжпредметні зв"язки у викладанні курсу української мови з іншими навчальними предметами. Оскільки рідна мова є не тільки об"єктом навчання у школі, а й засобом навчання, інструментом пізнання, засобом інтелектуального розвитку, вона пов"язана не лише з гуманітарними, а й з природничими дисциплінами, наприклад з математикою. Наука вже давно визнала необхідність встановлення тісного зв"язку між названими дисциплінами. Проблема гуманітаризації освіти взагалі й технічного циклу зокрема, з одного боку, і проблема більшсуворого і формалізованого викладу гуманітарних дисциплін, з другого, потребують подальшого розв"язання. Нині з"явилися нові галузі знань - математична психологія, лінгвістична географія, біосеміотика, математична лінгвістика тощо. Вони ще не охоплені новими курсами. Проте є спроби створення у старших класах факультативів для поєднання центральних дисциплін різних циклів - мови і математики. Інтеграція основ наукових курсів поступово входить і в шкільну практику.

Мова і математика мають свої точки дотику. Вони перебувають у взаємодії. І мова, і математика вважаються складними предметами, бо граматичні й математичні поняття та правила мають абстрактний характер. Пояснюючи їх, доцільно вдаватися до прийомів аналогії, порівняння, до системного викладу навчального матеріалу. Учителі-словесники з математичними термінами працюють і на спеціально відведених уроках, бо в шкільній програмі є тема "Числівник", а в процесі опрацювання інших тем використовують відповідний ілюстративний матеріал зі шкільних підручників, періодичної преси тощо.

У дисертаційній роботі накреслюються шляхи зв"язку з гуманітарними науками (літературою, іншими мовами, народознавством), які передбачають у своїй основі розвиток комунікативних умінь і навичок; а також з природничими (математикою, географією, природознавством), які сприяють піднесенню рівня загального розвитку учнів. Серед основних шляхів слід назвати запровадження уроків словесності на базі органічного зв"язку програмових тем з рідної мови та літератури, а також інтегрованих уроків - української мови в поєднанні з народознавством чи мистецтвознавством і т.д.

Ш. Лінгводидактичні принципи діяльнісного (операційного) компонента навчання спираються на діалектичну єдність мови і мислення, бо мислення - відбиття дійсності в людській свідомості, а мова- засіб спілкування, мислеоформлення і пізнання.

Мова й думка в процесі вивчення мови взаємовпливають, взаємозбагачуються особливо тоді, коли вивчається систематичний курс мови. Отже, навчання мови тісно пов"язане з розвитком мислення. Разом з тим існує взаємозалежність між навчанням мови і розвитком мовлення. Тому й слід спрямовувати навчання мови так, щоб воно сприяло розвитку мовлення дітей, розвитку їхньої мислительної діяльності, словника, розширенню арсеналу граматичних засобів вираження думки, а висока розумова діяльність школярів потребує досконалого його оформ-

лення, тобто впливає на розвиток мовлення учнів.

Враховуючи зв"язок між мовою, мисленням і мовленням, а також необхідність розвитку відповідних навичок, можна визначити принципи з їх вимогами до організації діяльнісного компонента навчання мови.

І. Принцип активізації взаємовпливу навчання мови і розвитку мислення та мовлення вимагає здійснення розвитку логічного мислення учнів засобами мови і, навпаки, активного застосування логічних операцій для свідомого засвоєння мови і розвитку мовлення.

Кожен навчальний предмет розвиває розумові здібності школярів і особливо рідна мова, викладання якої К.Д.Ушинський вважав одним із важливих засобів розвитку логічного мислення дітей. Адже мова тісно зв"язана з мисленням. Відповідно існує зв"язок і між науками, що їх вивчають, - граматикою і логікою. Граматичні категорії здебільшого відповідають логічним, тому розвиток мислення відбувається засобами граматики. Отже, навчання мови має в своїй основі розвиток мислення учнів. Завдання школярів - навчитися знаходити факти, порівнювати їх, аналізувати, узагальнювати, конкретизувати, користуватися дедуктивними та індуктивними висновками.

2. Принцип використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки, - теорії мови для розвитку мовлення містить у своєму формулюванні основні вимоги до організації вивчення мови.

Теорія мови має абстрактний характер, тому для свідомого засвоєння її в процесі навчання необхідно широко використовувати мовленнєву практику учнів, бо мовлення становить систему, де взаємодіють одиниці і відношення всіх рівнів. Щоб домогтися розуміння дітьми мовних одиниць, потрібно їх за допомогою аналізу вичленовувати із одиниць мовлення.

Використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови передбачає необхідність проведення безперервної роботи з розвитку зв"язного мовлення школярів. У вивченні кожного розділу шкільного курсу української мови, а також на спеціальних уроках слід постійно дба-

ти про збагачення активного і пасивного словника учнів і приділяти належну увагу граматичним категоріям мови. Удосконаленню граматичної будови мовлення дітей сприятимуть різноманітні вправи підручників, виконання яких вимагає розуміння вивчених мовних понять, визначень, правил. Зміст і характер цих вправ тісно пов"язані з роботою над засвоєнням мовних норм, зокрема й граматичних.

У дисертації показані особливості роботи над засвоєнням учнями граматичних, інтонаційних, пунктуаційних норм на уроках синтаксису української мови, приділена увага формуванню в дітей умінь і навичок зв"язного мовлення; при цьому спочатку розкрито специфіку зв"язного мовлення як особливого виду діяльності, а потім визначено основні напрями в роботі над розвитком зв"язного мовлення учнів і показано їх реалізацію на матеріалі синтаксису: а) робота над композицією зв"язного тексту; б) робота над синтаксисом зв"язного тексту; в) робота над установленням зв"язку між композиційною і граматичною структурою зв"язного тексту.

IУ. Лінгводидактичний принцип результативного компонента навчання мови висуває вимогу – здійснення оптимальної реалізації принципів усіх компонентів навчання мови в єдності, щоб досягти ефективної організації процесу навчання, завдяки якій діти отримають міцні, осмислені, дійові знання, уміння й навички.

Цей принцип встановлений на основі лінгводидактичної закономірності навчання мови результативного компонента, а саме: зумовленість результативності навчання мови єдністю мети, змісту, методів, засобів і форм навчання. Він має важливе значення для досягнення поставленої мети, оскільки передбачає забезпечення оптимальної реалізації в єдності лінгводидактичних принципів усіх компонентів навчання мови.

Система лінгводидактичних принципів з їх вимогами до організації процесу навчання мови подана в моделі 3.

Модель 3

Компоненти навч.	Лінгводидактичні принципи 2	Основні вимоги принципів 3
Цільовий	Пізнавально-практична спрямованість навчання мови	1. формування в учнів лінгвістичного світогляду та естетичного чуття мови. 2. формування в дітей знань про мову, мовлення і норми літературної мови. 3. формування у школярів практичних умінь і навичок. 4. Розвиток в учнів умінь і навичок зв"язне висловлювати свої думки.
	2. Комунікативна і функціонально-стилістична спрямованість навчання мови	1. формування в дітей комунікативних умінь і навичок. 2. формування у школярів стилістичних умінь і навичок.
Змістовий	1. Вивчення мови у структурній цілісності, з обов"язковим пізнанням її рівнів.	1. Дотримання структурної цілісності мови у вивченні кожного її рівня. 2. Обов"язкове пізнання внутрішньої системи кожного рівня мови.
	2. Вивчення мовних категорій в єдності форми і змісту	Дотримання форми і змісту мовних категорій (структури, семантики і функціонування)
	3. Вивчення мови у міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв"язках	1. Установлення міжрівневих зв"язків у навчанні мови. 2. Установлення внутрішньорівневих зв"язків у навчанні мови. 3. Установлення міжпредметних зв"язків у навчанні мови.

I	2	3
Діяльнісний	I. Активізація взаємовпливу навчання мови і розвитку мислення та мовлення. 2. Використання мовленнєвої практики школярів для засвоєння теорії мови і, навпаки,- теорії мови для розвитку мовлення.	Розвиток логічного мислення учнів засобами мови. I. Використання мовленнєвої практики школярів для засвоєння теорії мови. 2. Використання теорії мови для розвитку мовлення учнів.
Результативний	Оптимальна реалізація в єдності лінгводидактичних принципів навчання для досягнення поставленої мети.	Забезпечення оптимальної реалізації в єдності лінгводидактичних принципів навчання для досягнення поставленої мети.

У третьому розділі дисертації " Проблемний підхід до систематизації і характеристики методів навчання мови" методи навчання розглядаються як складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються освітня, виховна, розвивальна та інші функції навчання. Прийоми навчання - це складові частини методів навчання, що є структурними елементами їх і мають частковий характер.

Є різні визначення і класифікації методів навчання у педагогічній літературі. Вони аналізуються у дисертації. У методиці української мови як науці методи навчання визначаються то як способи організації навчального процесу (Є.М.Дмитровський) , то як способи взаємодії вчителя та учнів (О.М.Біляєв), то як об"єднана в одне ціле діяльність вчителя й учнів (Л.П.Рожило).

Для розуміння сутності методу навчання істотне значення має усвідомлення визначених А.М.Алексюком основних ознак, які різнобічно, багатоаспектно характеризують цю педагогічну категорію. Учений правомірно виділяє три родових і п"ять видових ознак, називаючи

серед останніх важливу для нашого дослідження ознаку – види і рівні пізнавальної діяльності учнів.[1] Саме цю ознаку поклали в основу класифікації методів навчання дидакти І.Я.Лернер і М.М.Скаткін, виділивши пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий і дослідницький методи навчання.[2] Серед американських педагогів найбільшою популярністю користуються ігровий метод, метод запитань і відповідей, або метод дискусій, метод навчання за допомогою відкриття і розв"язання проблем, пояснювально-лекційний. Одні дослідники вважають, що найбільш вагомим є ігровий метод, інші – пояснювальний, ще інші виступають за поєднання методів повідомлення готових знань з методами проблемного навчання, що значною мірою відповідає нашому підходу.

У роботі аналізуються основи класифікації методів навчання мови українськими методистами та авторами посібників, які залишають за методами навчання традиційну термінологію і класифікують їх за характером чи способом взаємодії вчителя та учнів або ж за сукупністю ознак; а також російськими методистами – за джерелом знань або ж за способом мислення. Американські, британські й інші методисти зосереджують увагу на прийомах репродуктивного і продуктивного характеру. Отже, в дидактиці і в методиці є різні підходи до класифікації методів навчання залежно від вибору її основи.

У дисертації поставлені завдання – описати систему методів і прийомів навчання мови на лінгводидактичному рівні у функціонально-технологічному аспекті, враховуючи досягнення педагогіки, психології, лінгвістики та інших наук, а також передового педагогічного досвіду й педагогічної спадщини минулого. З цією метою розглянуті методи навчання як система, компоненти якої зумовлюються закономірностями і принципами навчання і залежать від мети і змісту

---

1. А.М.Алексюк. Загальні методи навчання в школі.-К.:Рад.школа, 1985 -С.45-46.
2. Дидактика средней школы / Под ред. М.Н.Скаткина.-М.:Просвещение, 1982.-Гл.5.

навчання, визначаючи засоби, способи і форми його організації. Мета й завдання втілюються в методах через зміст та інші компоненти загальної системи навчання і визначають результати. Ці взаємозв"язки враховувалися, коли розглядалися методи навчання як система, яка має свій склад, функції і структуру.

Для встановлення складу системи методів навчання звернулися до психологічного аспекту визначення їх, передбачаючи репродуктивний і продуктивний підходи. Вимозі першого підходу відповідають два перші методи, названі в дидактиці інформаційно-рецептивним і спонукально-репродуктивним; вимозі другого - стимулюючо-пошуковий (частково-пошуковий) та спонукально-пошуковий. Термінологія останньої групи методів відмінна від наявної в дидактиці. Вона враховує двобічний характер процесу навчання і специфіку навчального предмета української мови та психологічні особливості учнів. Так, перший метод передбачає стимулюючу діяльність учителя й частково-пошукову - школярів; другий - спонукальну діяльність педагога й частково-пошукову - учнів. На межі двох груп методів навчання виступає метод проблемного викладу, який є перехідною ланкою між методами репродуктивного і продуктивного рівнів.

Система методів навчання мови подана в моделі 4.

Модель 4.

інформаційно-рецептивний	спонукально-репродуктивний
проблемний виклад	
стимулюючо-пошуковий	спонукально-пошуковий

Таким чином, система методів навчання мови має в своєму складі методи, спрямовані на забезпечення проблемно-пошукового (діяльнісно-проблемного) типу навчання. Від поєднання освітньої, виховної, розвивальної функцій методів навчання залежить їх структура.

Структуру методу утворюють його елементи, які є прийомами навчан-

ня і передбачають досягнення часткової мети стосовно загальної.Вони об"єднуються певною логікою. "Єдність прийомів тотожня системі" (Алексюк А.М.). Отже, метод включає систему прийомів.

Розглядаючи методи навчання на лінгводидактичному рівні, ми врахували, що лінгводидактика використовує прийоми тих наук, на межі яких вона утворилася: педагогічні, дидактичні, психологічні, лінгвістичні, логічні, кібернетичні тощо. Вони описуються в дисертації, наприклад, логічні: аналіз, порівняння, узагальнення; психологічні: мотивація, стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів та ін.

Методи навчання мови характеризуються функціонально-технологічними особливостями, які необхідно враховувати у виборі та оптимальному поєднанні їх для забезпечення діяльнісно-проблемного типу навчання і досягнення продуктивності навчання мови.

Інформаційно-рецептивний метод навчання поєднує інформаційний метод викладання й рецептивний метод учіння, які в процесі навчання рідної мови реалізуються системою тісно зв"язаних прийомів викладання й учіння. Останні визначаються залежно від специфіки змісту навчального матеріалу (не лише поняття, правила чи закономірності, а й способи дій), способів викладу інформації (усний чи письмовий), а також видів діяльності (пояснення, читання, повідомлення, спостереження тощо) і регулюються загальнодидактичними та лінгводидактичними принципами навчання.

Оскільки всі методи навчання мови тісно нов"язані між собою і виконання різних вправ здійснюється на репродуктивному і продуктивному рівнях, то й показ та інструктаж їх виконання подається на цих рівнях, тобто репродуктивні вправи виступають прийомами методів репродуктивного рівня, а продуктивні вправи - прийомами пошукових методів.

Спонукально-репродуктивний метод навчання призначений для спонукання дітей до відтворення засвоєної інформації, показу способів дій і репродукування дій на основі відтворення інформації. Як засвідчують спостереження, досить часто цей метод виступає в поєднанні з інформаційно-рецептивним, але ніколи не передує йому. У дисертації визначені й розкриті прийоми цього методу: репродуктивне повідомлення, бесіда, репродуктивні вправи на розпізнавання, трансформацію, конструювання мовних одиниць, синонімічну заміну їх.

Метод проблемного викладу передбачає дедуктивний або індуктивний виклад інформації з метою забезпечення засвоєння учнями способу і логіки розв"язання проблеми. Застосовуючи метод проблемного викладу, учитель подає лінгвістичну інформацію на більш високому рівні, виділяючи в ній складні питання, тобто проблеми, ставить їх перед учнями, знаходить відповіді на них, аналізуючи мовні явища, обґрунтовуючи висновки, а школярі слухають, спостерігають, запам"ятовують. У дисертації визначена й реалізована система прийомів викладання й учіння: І. Постановка проблемних питань і завдань. -Слухання й усвідомлення їх. 2. Показ розв"язання проблеми. -Спостереження за способом і розв"язанням проблеми. 3. Спонукання до аналізу мовних явищ й обґрунтування висновків. -Аналіз мовних фактів, формулювання й обґрунтування висновків.

Стимулюючо-пошуковий метод навчання (частково-пошуковий) поєднує стимулюючий метод викладання й пошуковий метод учіння, який набуває частково-пошукового характеру, бо вчитель не тільки керує, стимулює, а й пояснює, якщо потрібно, окремі питання. Є кілька варіантів цього методу навчання мови. Найчастіше у вивченні мови застосовується евристична бесіда, в процесі якої педагог спонукає учнів до постановки запитань, самостійного формулювання висновків. Основними прийомами розглядуваного методу навчання мови, які визначені й детально схарактеризовані в дисертації, є постановка й

виконання: а) алгоритмічних завдань - спостереження над мовним матеріалом; б) програмованих завдань - лінійне й розгалужене програмування; в) проблемних питань і завдань - створення й розв"язання проблемних ситуацій.

Спонукально-пошуковий метод навчання мови передбачає спонукання школярів до самостійного спостереження й аналізу мовного матеріалу, самостійного вибору мовних засобів для конструювання одиниць мови та написання творів, а також до самостійного дослідження мови творів різних стилів з метою ознайомлення з багатством і красою рідної мови, використання засобів виразності в художніх творах. Діти здійснюють самостійний пошук лінгвістичної інформації чи нових способів дій, творчо використовують нові знання, застосовуючи їх на практиці.

Цей метод реалізується поєднанням спонукального методу викладання і пошукового методу учіння та системою відповідних їм прийомів, які визначені й схарактеризовані в дисертації: організація і здійснення самостійного спостереження й аналізу мовного матеріалу; спонукання учнів до самостійного вибору в нових умовах мовних засобів і вибір їх для конструювання мовного матеріалу; організація дослідження мовного матеріалу і дослідження мови творів різних стилів учнями.

Вибір методів і прийомів навчання пропонується здійснювати в ході підготовки до уроку, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань школярів. На практиці реалізація того чи іншого методу означає застосування системи дидактичних і методичних прийомів, детермінованих принципами навчання. Насамперед слід дотримуватися дидактичного принципу - єдності змістової і діяльнісної сторін у навчанні мови та лінгводидактичного - установлення міжпредметних, міжрівневих і внутрішньорівневих зв"язків. У дисертації та в опублікованих працях пошукача показано оптимальний вибір та поєднання методів навчання на конкрет-

ному матеріалі з окремих тем морфології й синтаксису (I, 4, 5) і подана таблиця з відображенням можливості застосування того чи іншого методу навчання на уроках мови.

Для прикладу взято тему "Числівник". Аналіз змісту цієї теми, здійсненний з допомогою опорних схем, показує, що в ньому є різні види навчального матеріалу: поняття, закономірності, способи дій, правила тощо. Виділення нових і опорних знань допомагає відібрати необхідні методи і прийоми навчання. Так, формування в учнів нового поняття "Числівник" варто здійснити інформаційно-рецептивним методом у класі середньої підготовки, а в сильному класі - стимулюючо-пошуковим (евристичною бесідою), бо це поняття не має прямого зв"язку з попереднім матеріалом, однак, формуючи його, можна встановити аналогію стосовно інших понять. Нові закономірності різні за своїм характером. Відмінювання порядкових числівників аналогічне відмінюванню прикметників, тому його доцільно опрацювати стимулюючо-пошуковим методом, а відмінювання кількісних числівників - інформаційно-рецептивним (як значно складніше). Нові способи дій слід добре засвоїти з допомогою спонукально-репродуктивного методу в поєднанні з пояснювально-ілюстративним (інформаційно-рецептивним).

У <u>четвертому розділі</u> дисертації "Особливості організації сучасного уроку української мови та його аналізу" головна увага зосереджена на теорії уроку з метою виявлення і розкриття з позиції системного підходу особливостей цієї форми організації навчання, зокрема й основних тенденцій розвитку типології, структури, планування, підготовки, побудови й аналізу. У дисертації розглядаються класифікації уроків, запропоновані дидактами і методистами - В.О.Онищуком, М.І.Махмутовим; О.М.Біляєвим, Л.П.Рожило та ін., і робиться висновок про те, що вони мають багато спільного. Відмінності ж виявляються у кількості типів, в їх назві або ж у різному підході до уроків розвитку зв"язного мовлення. Наприклад, О.М.Біляєв виділяє такі уроки в окрему групу (цит. автореферат, 1985, с.29) Л.П.Рожило

розглядає їх як окремий тип (навч. посібник, 1989, с.105), дисертант включає їх у перелічені нижче типи.

У дисертаційній роботі визнано доцільним уроки мови класифікувати за метою організації занять (яка мета організації ?) -вивчення, закріплення чи застосування інформації. Виходячи з цього, створена система уроків різних типів, склад якої визначений з урахуванням її основи і меж. Основою слугують етапи пізнання інформації, а межами-мета організації навчання і ланки засвоєння інформації.

Система уроків різних типів подана в моделі 5.

Модель 5

Етапи пізнання інформації	Ланки засвоєння інформації		
	сприймання усвідомлення	осмислення узагальнення	відтворення
Вивчення інформації	Уроки вивчення інформації		
Закріплення інф-ції		Уроки закріплення інф-ції	
Застосування інф-ції			Уроки застосування ін-ції

Названі типи уроків містять не лише мовну інформацію, а й мовленнєву. Тому на всіх уроках має місце робота з розвитку мовлення.

Кожен тип уроку об"єднує в собі за кінцевим результатом методичні варіанти уроків, система яких подана в моделі 6.

З типологією уроків тісно пов"язана їхня структура. У дидактиці наявні праці, в яких структура сучасного уроку розроблена з опорою на розвиваюче навчання, наприклад, праці В.О.Онищука, Г.І.Кирилової, М.І.Махмутова. Використовуючи ідеї дидактів, пошукач підготував розробки таких уроків з української мови, теоретично обґрунтував, апробував на практиці й опублікував (I).

Модель 6

Типи уроків мови	Методичні варіанти основних типів уроків мови		
I. Уроки нової інформації	I. Урок формування понять	2. Урок формування способів дій	3. Урок формування понять і способів дій
II. Уроки закріплення інформації	I. Урок змінення інформації	2. Урок повторення інформації	3. Урок узагальнення і систематизації інф-ції
III. Уроки застосування інформації	I. Урок удосконалення інформації	2. Урок перевірки і контролю інформації	3. Урок корекції інформації

Примітка. На поєднання рівноцінних дидактичних цілей, досягнення яких потребує рівномірного розподілу часу на уроці, будується комбінований урок.

У дисертації подано теоретичне обґрунтування уроків з синтезованою побудовою, розробка яких опублікована в монографії (I). Для цих уроків характерний взаємозв"язок ланок пізнання, тобто синтез повторення й контролю, вивчення нової інформації і закріплення її; застосування ж здійснюється майже на кожному етапі уроку, тобто воно є визначальним. За таких умов нова інформація засвоюється на рівні загальних принципів і закономірностей, що сприяє активності й самостійності учнів. Проведені в школі синтезовані уроки показали, що діти не тільки розвивають навички самостійної роботи, а й виявляють значний інтерес до набуття знань.

Враховуючи, що лінгводидактичні основи уроку української мови розроблені, пошукач намагався розкрити його особливості і тенденції розвитку. У дисертації наголошується, що особливість сучасного уроку української мови полягає в тому, що він, базуючись на

ідеях педагогіки співробітництва, виступає основною формою взаємодії вчителя та учнів, яка визначає способи спільної діяльності їх, характер спілкування, взаємовплив. На такому уроці здійснюється діяльнісний підхід до організації навчання, який виявляється в тому, що частину функцій бере на себе учень, який виступає не лише об"єктом навчання, а й суб"єктом (наприклад, здійснення самоконтролю, взаємоконтролю тощо). Сучасний урок повинен відзначатися високою ефективністю. Його зміст має характеризуватися науковістю, виховною спрямованістю , розвивальним потенціалом. Для досягнення активності школярів необхідно забезпечувати належну мотивацію навчальної діяльності їх. Успіхові сприятиме оптимальне поєднання репродуктивних і продуктивних методів навчання, а також повноцінна реалізація загальнодидактичних і лінгводидактичних принципів.

Основними ж тенденціями розвитку сучасного уроку мови, виявленими в процесі дослідження, є динамічність, варіативність і гнучкість структури уроку, мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів, залучення школяра до спільної навчальної діяльності з учителем,створення атмосфери співробітництва, запровадження нестандартних форм навчання, застосування різноманітних опор, здійснення аналізу уроку з опорою на його структуру та ін.

У дисертації значна увага приділена урокам української мови з новою структурою, яка включає елементи проблемного навчання, а також урокам з такими формами навчання, як лекція, семінар, практикум, залік, та запропоновані схеми плану-конспекту уроку й аналізу уроку.

На основі розроблених лінгводидактичних категорій (принципів, методів і форм (уроку) організації навчання)в дисертаційній роботі визначені загальні настанови й рекомендації до організації процесу навчання української мови і подані в системі.

Компоненти навч.	Загальні настанови й рекомендації до організації навчання мови
Цільовий	I. Комплексне планування і конкретизація освітніх, виховних і розвивальних цілей та завдань навчання мови для підготовки освіченої, вихованої, розвиненої особистості, яка вільно володіє мовою в усіх сферах суспільної діяльності: а) планування освітньої мети і завдань вивчення мови відповідно до вимог шкільної програми, вікових особливостей учнів, щоб забезпечити їх знаннями про мову, мовлення та норми літературної мови як бази для формування практичних умінь і навичок, зокрема й комунікативних та стилістичних, а також вироблення естетичного чуття мови, лінгвістичного світогляду тощо; б) планування виховних завдань навчання мови з урахуванням освітньої мети для забезпечення належної вихованості школярів, які б мали найкращі моральні якості, національну самосвідомість, бажання постійно вдосконалювати своє мовлення і т.д.; в) планування розвивальних завдань навчання мови з урахуванням освітньої та виховної мети для розвитку розумових здібностей, а також навичок удосконалення мовлення.
Змістовий	I. Відбір науково достовірної лінгвістичної інформації для забезпечення пізнавально-практичної, комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови з урахуванням мети навчання, вікових і навчальних можливостей учнів та дотримання специфічних особливостей вивчення мови: а) структурної цілісності мови у вивченні кожного її рівня; б) обов"язкового пізнання внутрішньої системи кожного рівня мови; в) в єдності форми і змісту, тобто єдності структури, семантики і функціонування мовних одиниць у мовленні. 2. Структурування лінгвістичної інформації блоками, в си-

Зміс-товий	стемі, логічній послідовності, доступно, наочно, з опорою на ступного на попереднє, перспективно, у внутрішньопредметних і міжпредметних зв"язках: а) міжрівневих (між фонетикою і морфологією, між морфологією і синтаксисом і т.д.); б) внутрішньорівневих (між частинами мови у морфології і т.д.); в) міжпредметних (між мовою і літературою, між мовою і математикою).
	3. Відбір і структурування лінгвістичної інформації для забезпечення розвиваючого навчання: а) створення проблемних ситуацій; б) застосування методів проблемного навчання; в) формулювання проблеми і мети пошуку її.
	4. Відбір дидактичного матеріалу для забезпечення пізнавально-практичної, комунікативної і функціонально-стилістичної та виховної спрямованості навчання мови, а також розвитку особистості.
Діяльнісний	1. Формування в учнів мотивів навчання мови та прищеплення зацікавлення вивченням мови: а) введення елементів новизни; б) запровадження нових технологій навчання; в) встановлення міжпредметних зв"язків; г) показ багатства виражальних засобів мови і т.д.
	2. Вибір методів, прийомів і засобів навчання мови шляхом всебічного аналізу змісту навчальної інформації: понятійного, логічного, психологічного, дидактичного та ін.
	3. Оптимальне поєднання репродуктивних і продуктивних методів і різних засобів навчання мови для забезпечення: а) розвитку логічного мислення, розумових здібностей учнів засобами мови; б) свідомого засвоєння теорії мови на базі мовленнєвої практики; в) розвитку мовлення дітей на основі теорії мови.
	4. Вибір організаційних форм навчання (уроків), їх структурування залежно від типів, зумовлених метою, змістом і методами навчання: а) організація уроків з удосконаленою традиційною структурою та новими формами навчання; б) організація системи уроків української мови.
	5. Оптимальне поєднання на уроці індивідуальних, групових, колективних форм з метою: а) активізації навчальної діяльності школярів; б) індивідуалізації та диференціації навчання мови; в) вироблення навичок самостійної роботи учнів і т.д

Результати:	Оптимальна реалізація досліджуваних принципів, методів та форм навчання мови з дотриманням настанов і рекомендацій, що випливають з них, до організації процесу навчання мови з метою забезпечення:
	а) міцного, осмисленого і дійового засвоєння навчального матеріалу, тобто набуття необхідних знань, умінь і навичок у процесі навчання мови і розвитку мовлення; оперативного відтворення їх; умілого використання у різних сферах мовленнєвої діяльності;
	б) належного виховання й розвитку особистості, тобто формування національної самосвідомості, найкращих моральних якостей, спостережливості, допитливості, поважного ставлення до оточуючих і т.д.; вироблення вміння аналізувати, порівнювати, зіставляти, систематизувати, конкретизувати, узагальнювати мовні явища, робити висновки, а також уміло використовувати знання на практиці і творчо осмислювати їх.

У п"ятому розділі дисертації "Обґрунтування ефективності організації навчання української мови на лінгводидактичній основі" спочатку визначаються критерії ефективності навчання мови, а потім розкривається суть системи орієнтирів як важливого засобу продуктивної організації навчання мови: мети вивчення теми чи розділу; завдань учителя, що конкретизують мету і підпорядковують завдання учнів; опорних конспектів, у яких зафіксований зміст навчальної інформації з ілюстративним матеріалом; опорних схем і таблиць, які стисло, доступно, наочно фіксують зміст навчального матеріалу з теми, узагальнюють його.

Враховуючи складність синтаксичної теорії і вимоги до вивчення синтаксису в школі, пошукач розробив систему орієнтирів до всього курсу синтаксису української мови, яка й була опублікована (3).

У дисертації доведено, що подані орієнтири мають вагоме значення для створення системи уроків, яка включає ті з них, що об"єднані спільною темою і логічним зв"язком, тобто попередній урок ви-

ступає базою для наступного, а наступний – продовженням попереднього. За такої побудови системи уроків нова інформація входить у відому, відома – в нову, легко сприймається й осмислюється за допомогою різних вправ на практиці. У методичній літературі питання про систему уроків ще недостатньо розроблене, тому воно залишається поза увагою вчителів.

Виходячи з цього, дисертант створив систему уроків з української мови з удосконаленою традиційною структурою і з такими формами навчання, як лекція, семінар, практикум, залік й опублікував у монографії (4). У дисертації ж подано лише теоретичне обґрунтування та експериментальне підтвердження ефективності організації навчання мови, здійсненої на основі системного підходу та запропонованих настанов і рекомендацій.

Для експериментального підтвердження застосовано різні види експерименту: констатуючий, навчаючий (формуючий), лабораторний, контрольний – за програмою, яка включала підготовчий та основний етапи. На підготовчому етапі проведений констатуючий експеримент, результати якого показали, що учні недостатньо засвоїли лінгвістичні поняття з обох визначених тем. Виникла потреба у навчаючому експерименті максимально врахувати отримані наслідки і застосувати лабораторний експеримент (з невеликою групою дітей), який допоміг переконатися у правильному розподілі кількості години на вивчення теми "Речення з однорідними членами" та в продуктивності її засвоєння.

На основному етапі під час навчаючого експерименту виконана перша зрізова робота у 7-х класах. Вона засвідчила, що успішність школярів експериментальних класів була значно вищою, ніж контрольних. Такі ж результати роботи виявилися і в контрольному експерименті у виконанні другої зрізової роботи в 7-х класах. Це ще раз підтвердило ефективність організації навчання української мови, одержану завдяки застосуванню системи орієнтирів та повноцінному дотриманню запропонованих настанов і рекомендацій.

Наслідки експерименту у 8-х класах теж засвідчили вищу ефективність організації навчання мови в експериментальних класах. Це можна пояснити тим, що були не тільки дотримані настанови, а й уведені нові форми навчання на уроках мови. Учні охоче виступали з повідомленнями, брали активну участь в обговоренні їх. Експеримент показав, що не всі форми навчання виправдують себе на практиці. Це стосується насамперед конкурсу, під час якого восьмикласники не проявляли належної активності, тому урок-конкурс був виключений із системи; його ж елементи задіяні в інших уроках.

Зрізова робота з теми " Складносурядні речення", виконана у 8-х класах середньої школи м.Харкова, дала такі наслідки:

Клас	Кіль-кість учнів	Складносурядні речення									
		розмежування		схеми		складання		синт. розб.		використання в творі	
		так	ні	так	ні	так	ні	так	ні	так	ні
Експ. 8-А	100	90	10	90	10	89	11	90	10	89	11
8-Б	100	91	9	90	10	90	10	91	9	90	10
8-В	100	90	10	89	11	89	11	91	9	90	10
Контр. 8-Г	100	83	17	88	12	84	16	87	13	81	19
8-Д	100	82	18	80	20	82	18	80	20	80	20

Примітка. Усі цифри подані у відсотках.

У дисертації йдеться й про те, що в експерименті та апробації лінгводидактичних основ організації навчання української мови брали участь і ті вчителі, які через публікації були обізнані з цими основами і за нашим проханням організовували заняття за наявними розробками, аналізували наслідки успішності та фіксували їх, доповідали на підсумкових конференціях при Харківському обласному інституті вдосконалення вчителів та регіональних педагогічних центрах

Харківської області, схвально оцінюючи їх. Таку ж оцінку підтвердило й інтерв"ювання педагогів, яке проводилося для того, щоб мати уявлення про запропоновані матеріали.

Подані методрозробки системи уроків з української мови можуть по-різному застосовуватися вчителями залежно від їхньої педагогічної майстерності. Дисертант розробив кілька варіантів уроку-семінару на тему " Складносурядні речення", один з яких апробований досвідченою вчителькою і вартий того, щоб слугувати взірцем для показу вмілого застосування на практиці запропонованих настанов і рекомендацій. Тому в дисертації подається опис цього уроку-семінару з поясненням і належною оцінкою його стосовно дотримання настанов і рекомендацій.

Отже, всебічний якісний і кількісний аналіз проведеного в системі уроків української мови експерименту дає підставу стверджувати, що теоретично обґрунтовані в дисертації лінгводидактичні основи організації навчання мови сприяють підвищенню її ефективності й разом з тим поліпшують якість знань, умінь і навичок учнів.

Найголовніші загальнодидактичні та лінгводидактичні положення організації навчання мови з показом їх реалізації відображені в опублікованих працях дисертанта (4 монографії, 3 підручники з української мови та методичні посібники до них - у співавторстві, 5 випусків методичних рекомендацій студентам і вчителям, статті й тези) і, як засвідчили виступи вчителів і студентів, бесіди, інтерв"ю, активно впроваджуються у шкільну практику.

Результати дослідження подані у підсумках виконаної роботи і загальних в и с н о в к а х:

І. У дисертації з позиції системного підходу розроблено й науково обґрунтовано лінгводидактичні основи функціональної організації навчання української мови в середній загальноосвітній школі, які включають принципи, методи і форми (урок) навчання, що, тісно пов"язуючись між собою, виконують базисні функції.

2. Навчання мови становить систему, в яку входять, з одного боку, цільовий, змістовий, діяльнісний (операційний) і результативний компоненти, тобто мета, зміст, методи, засоби, форми і результати навчання, що регулюються загальнодидактичними і лінгводидактичними принципами; з іншого ж боку, - методика навчання української мови, зокрема лінгводидактика.

3. Загальнодидактичні принципи як вихідні, основні положення функціонально-технологічної організації навчання зумовлюють ефективну організацію процесу навчання мови, виконуючи базисні функції ; вони систематизовані, конкретизовані у вимогах до організації навчання мови, реалізовані на мовному матеріалі, змодельовані й використані для розробки лінгводидактичних принципів і технології навчання мови.

4. Лінгводидактичні принципи як основні положення функціональної організації навчання мови встановлені на базі закономірностей навчання мови, з урахуванням психологічних факторів; як і загальнодидактичні принципи, вони систематизовані, конкретизовані й реалізовані у вимогах до організації навчання мови.

5. Принципи лінгводидактики становлять систему, компоненти якої тісно зв"язані між собою. Провідними є принципи цільового компонента навчання мови, що вимагають пізнавально-практичної, комунікативно-діяльнісної та функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови для підготовки особистості, яка вільно володіє мовою в усіх сферах суспільної діяльності. Вони пов"язані з принципами змістового і діяльнісного компонентів навчання мови, що передбачають:вивчення мови в структурній цілісності, з обов"язковим пізнанням її рівнів, у внутрішньорівневих, міжрівневих і міжпредметних зв"язках, з дотриманням єдності структури, семантики і функціонування мовних категорій, а також активізацію взаємовпливу навчання мови, розвитку мислення й мовлення та опору на мовленнєву практику у вивченні

теорії мови і, навпаки, – на теорію мови в процесі розвитку мовлення. У дисертації подана модель системи лінгводидактичних принципів, конкретизованих у вимогах до організації навчання мови.

6. Методи навчання мови становлять систему. Вони тісно зв"язані з іншими компонентами загальної системи (зокрема, із змістом) і зумовлюються закономірностями та принципами навчання; залежно від мети і змісту навчання мови визначають засоби, способи та форми організації навчання. Цілі й завдання втілюються в методах через зміст та інші компоненти навчання і впливають на результати навчання.

Систематизація методів і прийомів навчання мови та їхня функціонально-технологічна характеристика здійснені на основі концепції активізації навчання, з опорою на принципи проблемності й бінарності. До складу системи ввійшли такі методи навчання мови: інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, проблемний виклад, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий. Вони реалізуються через систему дидактичних і методичних прийомів, детермінованих принципами навчання. Методи і прийоми навчання мови зорієнтовані на забезпечення проблемно-пошукового (діяльнісно-проблемного) типу навчання та досягнення результативності навчання мови.

7. Враховуючи, що лінгводидактичні основи уроку української мови досліджувалися в українській лінгводидактиці, дисертант зосередив увагу на його особливостях, зокрема тенденціях розвитку, притаманних типології, структурі, плануванню, підготовці, побудові, аналізу сучасного уроку української мови. Так, дослідження показало, що у типології уроків помітна тенденція не виділяти в окремий тип уроки розвитку зв"язного мовлення, бо й на таких уроках має місце робота над новою інформацією, закріпленням і застосуванням цієї інформації. Структура уроку розвивається в зв"язку з переходом на діяльнісно-проблемний тип навчання. Вона включає елементи проблемно-пошукового навчання (створення проблемної ситуації, висунення й обґрунтування гіпотези та ін.). Уроки з новою структу-

рою намагаються зайняти належне місце в системі навчання української мови. Помітна тенденція побудови уроків з нестандартними формами навчання (семінар, залік), а також тенденція аналізу уроку з опорою на його структуру та інші.

У дисертації розроблений урок з новою структурою, обґрунтовані уроки з синтезованою побудовою та з нестандартними формами навчання, а також запропоновані схеми плану-конспекту уроків та аналізу уроків, призначені для підвищення педагогічної майстерності вчителя-словесника.

Є. На основі досліджуваних категорій лінгводидактики визначені загальні настанови й рекомендації, що слугують, як показує апробація, суттєвими чинниками ефективної організації процесу навчання української мови.

9. Теоретично обґрунтована й експериментально підтверджена ефективна організація навчання української мови в системі уроків з удосконаленою традиційною структурою та нестандартними формами навчання, для чого спочатку були визначені основні передумови такої організації та критерії її оцінки й подана система орієнтирів як важливий матеріальний засіб організації навчання мови.

Таким чином, дослідження підтвердило, що ефективна організація навчання мови зумовлена науковою розробкою з позиції системного підходу її лінгводидактичних основ, які включають тісно пов"язані між собою принципи, методи і форми навчання.

Лінгводидактичні принципи як основні положення функціональної організації навчання мови є ідеальними засобами, бо, виконуючи базисні функції, охоплюють процес навчання мови в цілісності, регулюючи цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний компоненти навчання. Вони детермінують методи і форми навчання мови, які є матеріалізованими засобами, оскільки становлять складову частину діяльнісного компонента і формують його залежно від мети і змісту навчання. Усі ці лінгводидактичні категорії розробляються в дисертації

у взаємозв"язку та взаємозалежності. Вони описані в системі знань, які, виконуючи випереджаючу, конструюючу функцію щодо педагогічної практики, сприятимуть ефективній організації процесу навчання мови за умови повноцінного дотримання і застосування їх, а також формуванню теоретичних засад української лінгводидактики.

Проте виконане дослідження не вичерпало всіх аспектів розглядуваної проблеми. У подальшому потрібно детально розробити змістовий компонент навчання, а також різні засоби і форми навчання української мови.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

I. Монографії, методичні рекомендації:

I. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови /Теоретичний аспект/: Навч.посібник. - Х.:Основа, 1995.-240 с.

2. Плиско К.М. Викладання синтаксису української мови.Рад.школа, 1978-182 с. Рец.: Регушевський Є.С. Українська мова і література в школі. - 1979, № 4.

3. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. Х.: Основа, 1992. - 152 с.

4. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі: Посібник для вчителя. Рад.школа, 1990. - 135 с.

5. Плиско К.М. Організація сучасного уроку мови, його спостереження й аналіз. - Методичні рекомендації.-Х., 1990.-73 с. /2-ге вид., переробл./

6. Плиско К.М. Ускладнені прості речення. Методичні рекомендації. Х., 1989. - 45 с.

7. Плиско К.М. Оптимальна організація навчання при вивченні теми "Речення з однорідними членами" в сьомому класі середньої школи: Методичні рекомендації.- Х., 1989. - 40 с.

П. Підручники з української мови та методичні посібники до них.

8. Плиско К.М., Біляєв О.М., Симоненкова Л.М.,Шкільник М.М. Українська мова. Підручник для 4 класу шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1986. - 143 с.

9. Плиско К.М., Біляєв О.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Українська мова. Підручник для 5 класу шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1990. - 143 с.

10. Плиско К.М., Біляєв О.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Українська мова. Підручник для 6-7 класів шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад школа, 1990. - 255 с.

11. Плиско К.М., Біляєв О.М., Кравчук Д.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Вивчення української мови в 4 класі шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1970. - 151 с.

12. Плиско К.М., Біляєв О.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Вивчення української мови в 5 класі шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1974. - 150 с.

13. Плиско К.М., Біляєв О.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Вивчення української мови в 6 класі шкіл з російською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1978. - 112 с.

14. Плиско К.М.,Біляєв О.М., Симоненкова Л.М., Шкільник М.М. Українська мова. Експериментальний підручник для 5 класу шкіл з українською мовою навчання. - К.: Рад.школа, 1970. - 190 с.

Ш. Статті в журналі "Українська мова і література в школі":

15. Плиско К.М., Комплексне планування і конкретизація мети та завдань уроку 1985. - № 6. - С. 29 - 34.

16. Плиско К.М. Звертання в 7 класі 1979. - № 1. - С. 49-54.

17. Плиско К.М. Робота над зв"язним мовленням учнів у процесі вивчення синтаксису 1978. - № 1. - С. 70-76.

I8. Плиско К.М. Лінгводидактичні основи методики вивчення теми "Речення з узагальнюючими словами при однорідних членах" // 1976. - № I. - С. 66-74.

I9. Плиско К.М. Комунікативна спрямованість у викладанні синтаксису // 1975. - № 9. - С. 52-6I.

20. Плиско К.М. Вправи при вивченні типів простого речення // I973. - № 9.

2I. Плиско К.М. Методи і прийоми роботи над теоретичним матеріалом синтаксису // I97I. - № 9. - С. 73-76.

IУ. Плиско К.М. Тези доповідей та повідомлень на республіканських та інститутських наукових конференціях /всього - I2 /.

R E S U M E

Plisko Ye. N. Linguodidactic foundations of the organization of teaching Ukrainian at general school. Thesis for the degree of Doctor of Education, speciality 13.00.02 - Teaching Methods (Ukrainian Language). Ukrainian State Pedagogical University named after M.P.Dragomanov. Kiev, 1996.

The thesis contains definition and grounding from the position of the system approach of the main linguodidactic categories - principles, methods and forms (a lesson) of teaching the Ukrainian language at secondary general school. Linguodidactic principles and their demands to the organization of language teaching and demands of general didactic principles are established, systematized and represented in models; on the basis of problem approach a system of methods and ways of language teaching is created and is presented in models, each method being characterized in detail; Typology and structure of non-traditional Ukrainian lessons using a system of guiding cues is worked out. Realization of the linguodidactic categories under investigation is refelcted in a system of Ukrainian lessons (in publications).

Р Е З Ю М Е

П л и с к о Е.Н. Лингводидактические основы организации обучения украинскому языку в общеобразовательной школе. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинскому языку). Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. Киев, 1997.

Диссертационное исследование содержит разработку и обоснование с позиции системного подхода важнейших категорий лингводидактики-принципов, методов и форм (урок) обучения украинскому языку в общеобразовательной школе в функциональном аспекте. Установлены лингводидактические принципы с их требованиями к организации обучения языку, систематизированы и представлены в моделях; создана на основе проблемного подхода система методов и приемов обучения языку и подана в моделях с подробной характеристикой каждого метода; разработана типология и структура уроков украинского языка в нетрадиционном плане с применением системы ориентиров. Реализация исследуемых лингводидактических категорий отражена в системе уроков украинского языка, в публикациях.

Ключові слова: системний підхід, система, моделі, лінгводидактика, лінгводидактичні основи, принципи, методи і прийоми навчання, комунікативний, проблемний підхід, організація навчання.